

4. Слюсаренко А. Г. Нові політичні партії України. Довідник — К.; Знання. — 2000. — 157 с.
5. Політологія посткомунізму. Політичний аналіз посткомуністичних суспільств. — К., 1995. — С. 150.
6. Андрущенко В., Михальченко М. Указ. соч. — С. 15.
7. Феофанов О. Что может политическая реклама? // Вопросы истории. — 1991. — №12. — С. 27
8. Архив НРУ. Стенографічний звіт II зборів Народного Руху України. Виступ І. Заєця. — Арк. 33.
9. Архив НРУ. “Ухвали, заяви... Ухвали Координаційної Ради від 10 листопада 1991 року. — Арк. 27.
10. Архив НРУ. “Ухвали, заяви... Там само. — Арк. 71.
11. Архив НРУ. “Ухвали, заяви... Ухвала Координаційної Ради від 23 лютого 1992 року. — Арк. 33.
12. Архив НРУ. Положення про агітаційно — пропагандистську акцію “Рухівська хвиля. — Арк. 76.
13. Там само. — Арк. 79

М. І. Михайлуца

Одеський національний морський університет

**ХРИСТИЯНСЬКЕ МІСІОНЕРСТВО,
ОСВІТА ТА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ В “ТРАНСІСТРІЇ”
(1941–1944 рр.)**

Проблема стосунків, існування та співіснування, конформізму окремих соціальних груп в умовах окупації періоду Другої світової війни є цікавою, мало знаною і актуальною.

Політика окупаційної румунської влади, яка адмініструвала територію між Бугом і Дністром (т. з. “Трансїстрія”) у релігійній сфері по відношенню до місцевої освітянської інтелігенції була досить таки специфічною. Особливо коли мова йде про роль останньої у християнізації населення і в першу чергу учнівської та студентської молоді. Нашим завданням і є показати яким чином християнізація по-румунськи здійснювалась в освітніх закладах провінції Трансїстрія і яку роль відводила румунська церковна влада вчителям, університетській професурі у цьому процесі.

Релігійне питання і релігійна політика у Трансїстрії протягом 1941–1944 років в українській історіографії знаходиться у стані по-

чаткового вивчення. А викладення і бачення цієї проблеми представниками румунської історичної науки цього періоду є проблемою цілком не званою в Україні. Проте останні роки біля десятка румунських та молдавських істориків плідно працювали над проблемами румунського християнзму і місіонерства на землях Буго-Дністровського межиріччя в період війни 1941–1945 рр. Серед них виділимо професора університету в південній Трансільванії (Сібіу) М. Пекураріу (M. Pacurariu). Обидві праці його присвячені основним етапам румунської церковної історії [1], що дає можливість, певною мірою, задовольнити наш інтерес стосовно освітянської діяльності Румунської православної місії в Трансністрії.

Проте на загальному фоні румунської історіографії виділяється досить цікаве наукове дослідження — стаття Д. Ставаракє (D. Stavarache) і Ґ. Васілеску (G. Vasilescu) [2]. Використавши фонди мілітарного архіву, накази, протоколи та листування військових і церковних чиновників, автори розглядають поетапне утворення РПМ в Трансністрії від самих початків, коли місію було закріплено за штабом румунської армії, а духовне керівництво над нею здійснював Священний синод Румунської ПЦ, і до припинення діяльності цього органу.

Значно об'ємніше і ґрунтовно подано проблему у наукових доробках і статтях А. Н. Петку (A. N. Petcu) [3]. У його статті, опублікованій у збірнику досліджень та матеріалів Інституту історії “Ніколає Йорга” Румунської академії наук, поряд з класичним підходом до визначення ролі румунської християнізації населення Трансністрії подається коротка характеристика діяльності Румунської православної місії, даються оцінки реформаторським заходам її керівництва у напрямках організації духовної освіти, викладання Закону Божого у початкових та середніх школах та університеті, стосункам зі шкільною інтелігенцією тощо.

Якщо ж історики О. Веренка (Verenca O), А. Морару (Moraru A.) [4] досліджували переважно загальні проблеми цивільної адміністрації в окупованих румунами провінціях Бессарабія та Трансністрія, то дослідниця з Кишинєва Родіка Соловей (R. Solovei), звужуючи проблему, об'єктом дослідження обирає діяльність уряду Трансністрії в економічній та культурній галузях, у чітко визначений період з 19 серпня 1941 р. по 29 січня 1944 р. [5]. Проблеми, що нас ці-

кавить, авторка дослідження присвятила у третій розділ “Освіта і культура. Релігійне життя.” У центрі уваги — Румунська православна місія та інші проблеми, які регламентували релігійне і культурне життя провінцій за Дністром.

У цій науковій статті маємо необхідність дослідити деякі процеси духовно-освітнього життя Трансністрії, взаємовідносини румунської церковної влади і інтелігенції, зокрема вчителів, викладачів вищих навчальних закладів. Задля реалізації цього завдання використаємо невідомі документи з фондів обласних державних архівів (ДАОО, ДАМО), статті окупаційних газет, які виходили у 1941-1943 рр. (“Молва”, “Одесса”, “Одесская газета”), матеріали журналу “Transnistria crestina” (Християнська Трансністрія) та ін.

Отже з часу організації Румунської православної місії, спочатку у Тирасполі (з 15 серпня 1941 р), а згодом, після її переїзду до Одеси (з жовтня 1942 р.), одним із практичних місіонерських завдань керівництво бачило налагодження чіткої системи духовної освіти. Особливо великого значення місія надавала пропаганді православ'я серед вчительських кадрів, студентської молоді та школярів. Дослідження, проведені адміністрацією місії наприкінці 1941 р. — початку 1942 р. на предмет релігійного стану населення, показали, за словами архімандрита Антіма (Ніка), який опирався на висновки протоієрея повіту Березовка про те, що “... молодь дуже далека від проблем віри. Однак частина її має бажання вивчити молитви і пізнати віру. Вона хоче читати релігійну літературу, в якій спростовуються комуністичні теорії. Якщо ці духовні вимоги молоді будуть вчасно задоволені, то можна вважати, що у нас з'явиться нове покоління християн, таких як їхні батьки” [6].

Трохи пізніше, вже наступний духовний наставник місії, митрополит Віссаріон (Пую), підкреслюючи свої повноваження шефа місії, звертав увагу на необхідність продовження “духовного перетворення мирян через церкву і школу” [7]. Саме початкова школа, на його думку, мала стати основним осередком цього перетворення. Інформація, яка йшла від кліру, свідчила, що у початковій школі, де навчалися ще атеїстично не заідеологізовані діти до 14 років, спостерігалася дивна і вражаюча бистрота, завдяки якій діти оволодівають духовними знаннями та релігійною історією. Діти ж юнацького віку, відірвані від впливу батьків, “не пізнавши рятівного християнсько-

го духу були глибоко заражені комуністичною скверною атеїста” [8]. З цієї причини місія усю увагу направляла на організацію викладання релігії у школі, на виховання дітей на біблійських настановах, на організацію релігійних хорів та проведення шкільних свят тощо.

У лютому 1942 р. нею було організовано школи для викладачів Катехізису у трьох повітах Трансністрії: Тирасполі, Голті та Овідіюполі. Програма цих шкіл передбачала “читку релігійних конференцій для вчителів з метою евангелізації і повернення до християнства шкільної та позашкільної молоді”[9]. Часто у цих школах викладали священики, університетські викладачі, досвідчені вчителі та старі світські місіонери. Так, у Гросуловці священик Олександр Тимуш організував школу для дітей початкових класів, а в Тирасполі ініціатором катехізісної школи був “досвідчений наставник молоді” Максим Пугачов, який проводив публічні лекції протягом двох годин на тиждень [10]. У січні 1942 р. у м. Тульчин, священиком Кукульським, місіонером з Хотина, було організовано курси Катехізису, які працювали кожної неділі та протягом усіх свят [11]. До читання лекцій для молоді запрошувалися вчені з вищою богословською освітою з Києва та місцеві священики, які розглядали питання утворення світу, виникнення і призначення людини, існування душі, почуття релігійності в музиці, святі таїнства, реформи календаря тощо. У Могилівському повіті протоієрей С. Василович і священик Б. Цуркан у початковій школі організували хор церковних співів, а субпротоієрей о. Андрій (Кобиляш), місіонер зі Жмеринки, провів цілий цикл педагогічних лекцій, який увібрив у собі 12 лекцій для майбутніх викладачів Катехізису. Розпочалися лекції 28 лютого 1942 р. з дискусії про необхідність релігії у школі і продовжувалися на різні релігійні теми протягом року. Регулярно на лекціях було присутніх біля 40 вчителів [12].

Іноді деякі школи, за ініціативи прохристиянськи налаштованого керівництва і вчителів, “прикріплялися” до сусідніх з ними православних храмів. З такою метою, щоби церкви при школах являли собою провідників християнської культури і моральності серед дітей. Наприклад, учні школи № 14 м. Одеси відвідували церкву св. Марії Магдалини, учні медичного ліцею і школи № 23 були прихожанами храму св. Покрови Пресвятої Богородиці (вул. Княжеська 10) [13], а учні 1-го румунського ліцею змішаного типу ходили при-

чащатися до Петропавловської церкви [14]. Більшість дітей, які навчалися у школах №6 та №31 також постійно відвідували приходські храми. У цьому напрямку шкільний відділ Дирекції культури муніципалітету вказував на недопустимість байдужого ставлення до християнського виховання школярів.

Християнізації школи, яку проводила Місія, певний спротив чинили атеїстично налаштовані молоді вчителі, які часто зривали заходи організовані духовенством. У відповідь на те отці-протоіереї зверталися до шкільної інспекції і жандармів щодо вжиття необхідних заходів, зняття з роботи вчителів-атеїстів, закликали до тісного співробітництва педагогічних колективів з духовенством. Такі приклади були не поодинокими у Ананьєві, Балті та інших містах.

У полі зору були також не тільки середні школи, а й вищі навчальні заклади. Особливо університет в Одесі, яким Місія опікувалася, аби, за виразом митрополита Віссаріона, “обмежити зараження комунізмом” [15]. В університеті було започатковано кафедру теології, яку протягом 1942 р. очолював сам архімандрит Юлій (Скрібан) і викладачі якої читали лекції на усіх факультетах та спеціальностях. Ґрунтовністю (з точки зору теології. — М. М.) виділялися лекційні курси: “Віра і релігія” (Ю. Скрібана), “Зразки формування релігійної концепції” (А. Харгела) та ін.

Значну роль у пропаганді церковного вчення і виховання релігійних почуттів на лівобережжі Дністра відіграла університетська професура та відомі теологи з Юора (Румунії). Вони в університетських аудиторіях, у класах старшокласників та на курсах вчителів, серед робітників та службовців були носіями ідеології румунського місіонерства. Недарма Місія не шкодувала для такої справи коштів. Показовим аргументом цього є економічні звіти Місії за 1942–1943 роки, відомості на видачу винагород зовнішньому штату за прочитані лекції, відрядженим викладачам-місіонерам, професурі тощо [16]. Так, Православна місія в Трансністрії (за резолюцією митрополита Віссаріона) у жовтні 1943 р. прийняла рішення про заохочення групи інтелігентів, які активно співробітничали в християнських журналах, публікували в газетах статті на різноманітні морально-релігійні теми, читали лекції на курсах, в університеті та інститутах. У тому списку були професори А. Балясний, П. Корчинський, І. Яблонівський, а також письменники і вчителі М. Бялковський,

Т. Мельников, М. Чистяков. Сума заохочення розміром 3500 RKKС мала виділятися з бюджетного фонду за артикулом “Propaganda religioasa” [17].

У найкоротший термін, за підтримки шефа Місії та професорів, була відбудована університетська церква. Культові речі, священний посуд та все необхідне для богослужіння було подаровано Місією. Таким чином храм університетський був самим гарним в Одесі, завжди наповненим студентами і віруючими-інтелектуалами.

Проте, виходячи зі своєї румунізаторської державницької політики, Румунська православна місія в університеті опиралася переважно на 300 студентів-молдаван, які до того ж становили лише п'яту частину усього університетського студентського товариства.

Розуміючи, що на підготовку “дійсних тружеників Церкви” потрібно досить багато часу, Місія активно впроваджувала роботу короткострокових курсів.

Протягом трьох літніх місяців 1942 р. в Одесі працювали пастирські курси за богословською програмою духовної семінарії [18], а також були організовані курси для вчителів, які діяли з червня до серпня 1943 р. Запрошені зі всієї Трансністрії вчителі релігії, співів та румунської мови загальною кількістю понад 200 осіб, мали можливість прослухати виступи 76 досвідчених священників [19]. Місія таким чином намагалася довести вчителям значення віри і релігійного виховання, а також і необхідність труда в ім'я Христа.

У Голті, при благочинії, з метою задоволення релігійних потреб православного населення повіту, на початку 1943 року було відкрито короткострокові курси по підготовці православних священнослужителів, псаломщиків та “катехізерів”. За навчальними планами на програму підготовки священників протягом 4 місяців виділялося — разом 816 годин, на підготовку псаломщиків (2-місячні курси) — 432 години і для 3-місячної підготовки шкільних викладачів Закону Божого виділялося 660 годин [20]. Програми курсів подавали перелік предметів, якими передбачалося оволодіти майбутнім кадрам православної церкви: Святе письмо, Старий та Новий заповіт, елементи догматики і моральності богослужіння, теоретична і практична літургіка, викриття сектантства, церковнослов'янська мова, церковний спів тощо. Окремого смислу набувало вивчення не тільки біблійської та церковної, а й румунської історії.

Вимоги до кандидатів у священники були досить прийнятними — необхідно було лише мати освіту не нижче духовного училища, церковно-учительської школи або, на крайній випадок, двокласної школи. Для кандидатів у псаломщики визначався ценз не менше 3 класів середньої школи старого типу, а для “катехізерів” — освіта не нижче закінченої середньої школи.

До вступу на курси приймалися також і кандидати з радянською середньою або вищою освітою, щоправда зі складанням особливого іспиту з релігійних предметів та за умови надання релігійною громадою позитивного рекомендаційного посвідчення. Однак всього цього було замало для присвячення свого життя служінню Церкви. У зверненні до претендентів зазначалося: “Від усіх без винятку вимагається відверте ставлення до релігії, віра в Бога, любов до ближнього і гаряче бажання послужити святій православній церкві. За умови відсутності цього — освіта, навіть і вища, втрачає свою цінність, а за наявності віри — зітруться й недоліки освіти” [21].

У підсумку зазначимо, на відміну від німецької зони окупації, де дозволялися лише короткотермінові курси, румунська влада в Трансністрії сприяла організації духовної освіти не тільки майбутніх служителів культу, а й світських навчальних закладів. Особлива увага приділялася релігійному вихованню молоді: запроваджувалось викладання Закону божого в школах, читався богословський курс в університеті, видавалися релігійні дитячі журнали, підлітків призовного віку в обов’язковому порядку примушували відвідувати церкву тощо.

Література

1. Mircea Pacurariu Istorica Bisericii Ortodoxe Române. — Galați, 1996; Idem. Istorica Bisericii Ortodoxe Române, vol. III. — București, 1997.
2. Stavarache D., Vasilescu G. Misiunea bisericească Română în Transnistria (1941–1944), in “Document, buletinul Arhivelor Militare Române”, an 1, nr. 2–3/1998, pp. 48–53.
3. Adrian Nicolae Petcu 1942–1943: Activitatea Bisericii Ortodoxe Române în Transnistria// Studii și materiale de istorie contemporană, Inst. de istorie “Nicolae Iorga”, Serie nouă, vol. 1, 2002. — P. 289–309.
4. Verena O. Administrația civilă română în Transnistria. — Chișinău, 1993; Moraru A. Istorica românilor. Basarabia și Transnistria. 1812–1993. — Chișinău, 1995;

5. Rodica Solovei Activitatea Guvernamentului Transnistriei on domeniul social-economic ei cultural: 19 auq. 1941 — 29 ian. 1944). Iasi, 2004.
6. Transnistria crestina. — Bucuresti. — 1943. — nr. 8. — P. 52-53.
7. Ibid. — P. 297.
8. Adrian Nicolae Petcu 1942-1943: Activitatea Bisericii Ortodoxe Romvne... — P. 304.
9. Одесса. — 1942. — 24 марта.
10. Transnistria crestina. — Bucuresti. — 1943. — nr. 8. — P. 53.
11. Ibid. — P. 58.
12. Ibid. — P. 61.
13. Молва. — 1942. — 17 декаб.
14. Одесская газета. — 1942. — 31 авг.
15. Adrian Nicolae Petcu 1942-1943: Activitatea Bisericii Ortodoxe Romvne... — P. 304.
16. Державний архів Одеської області (далі — ДАОО). — Ф. 2270 сч. — Оп. 1с. — Спр. 3, 5, 7-21.
17. ДАОО. — Ф. 2270 сч. — Оп. 1с. — Спр. 7. — Арк. 18.
18. Одесса. — 1942. — 17 мая.
19. Adrian Nicolae Petcu 1942-1943: Activitatea Bisericii Ortodoxe Romvne... — P. 305.
20. Державний архів Миколаївської області. — Ф. 2704. — Оп. 1. — Спр. 2. — Арк. 57.
21. Там само. — Арк. 60.

В. В. Морозов

Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана

ИНТЕЛЛІГЕНЦІЯ 40–80-Х рр. ХХ ст. ЯК НОСІЙ УКРАЇНСЬКОГО ПАТРІОТИЗМУ

В умовах існування радянського тоталітарного режиму ідея української державності серед представників тогочасної інтелігенції перш за все вимальовувалась як ідея руйнації саме неоімперських структур. Ці та інші подібні моменти виявлялися у специфічному відтінку не підцензурної суспільно-політичної думки, носіями якої стали учасники руху опору тоталітарному радянському режиму, а соціально-економічні перспективи розбудови майбутньої держави в переважній своїй більшості мали вигляд нездійснених схем та були просякнуті класичними рисами утопічного мислення [1].

Одним з провідних духовних наставників пізньої української під-